

DVA ŽIVOPISNA DVORCA IZ 18. STOLJEĆA

Dvorac Sveti Križ Začretje

Dominantno smješten na povišenom zaravanku usred mjesta kojem je okrenut stražnjim (zapadnim) pročeljem, dvorac u Svetom Križu Začretju glavnim (istočnim) pročeljem gleda na dolinu rijeke Krapine i zagorsku magistralu odakle se doima poput svečane kulise. Nastao na izmaku baroka, nosi obilježja kasnobaroknog klasicizma, ne samo u oblikovanju pročelja, već je i njegov tlocrt u obliku slova V rezultat postbaroknog doba. Građen je u nekoliko etapa tijekom 18. stoljeća. Pripada prvoj spomeničkoj kategoriji.

Početkom 18. stoljeća Sv. Križ Začretje je pripadao obitelji Keglević, čiji su članovi vjerojatno izgradili stari dvorac, koji je kasnije uklopljen u sjeverno krilo novoga dvorca. Pri diobi imanja 1743. godine dvorac je od brata Aleksandra otkupio Petar Keglević koji je, umrijevši mlad, ostavio posjed ženi Mariji Ani Walprugi, kćerki grofa Janka Draškovića te kćerkama Katarini i Josipi. Udajom Marije za Petra Troilla, vlasnik Sv. Križ Začretja postaje obitelj Sermage. U Začretju su živjele tri generacije Sermagea i dogra-

Južno pročelje dvorca

TWO PICTURESQUE 18TH CENTURY CASTLES

The castle in Sveti Križ Začretje, situated above the Krapina river and Zagorje motorway, was built in several stages in the course of the 18th century. It presents features of late-baroque classicism and is a significant representative of our architectural heritage. Its special feature is a two-winged V-shaped plan which is a veritable rarity in the region of Hrvatsko zagorje. The castle and its gardens are nowadays in a state of disrepair, and are used as residential and office space. The baroque castle in Zajezda was built by the Patačić, an old Croatian noble family which used to own many estates in Croatia and Styria. Three wings of the castle form the courtyard closed by a separate wall, which points to Austrian architecture and to an unknown Styrian builder. The castle was damaged in several earthquakes and is now completely empty. The nearby Youth Rehabilitation Center uses some of its outhouses and protects the castle from further deterioration.

divši u nekoliko etapa staru Keglevićevu kuriju, potkraj 18. stoljeća dovršili su novi velebitni dvorac dostojan njihova položaja i bogatstva. Grofici Henrieti Sermage priženio se 1832. godine grof Ernest Schlippenbach. Njihov najstariji sin Artur obnovio je Maruševec. Godine 1887. Henrieta je prodala dvorac barunu Janku Vranyczay-Dobrinoviću.

Janko Vranyczany, oženjen Franjom Sladovićem iz Velike Erpenje, formirao je u Sv. Križu Začretje veće vlastelinstvo na kojem je uspješno vodio gospodarstvo. Vlastelinstvu je pripojio dobra Šenjugo i Puhakovec. Šenjugo, nekoliko kilometara istočnije, nekad je pripadalo vlaste-

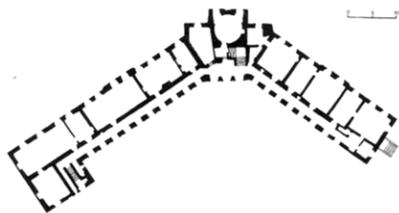
linstvu Sveti Križ Začretje, ali je pri likom diobe imanja pripalo barunici Antoniji Rauch rođ. grofici Sermage koja je živjela u Stubičkom Golubovcu. U Šenjugu je svoje djetinjstvo i mladost provela književnica Marija Jurić Zagorka jer joj je otac bio upravitelj barunskog imanja. Dobro je djelomično očuvano. Dobro Puhakovec, jugozapadno od Začretja, bilo je sjelo Puhakovečkih, a nakon njih pripadalo je isusovcima, pa obitelji Novak i Kukuljevićima. Drvena kurija u Puhakovcu, u kojoj je umro Ivan pl. Kukuljević Sakcinski, odavno je nestala.

Dvokrilni dvorci u Hrvatskom zagorju nisu rijetki, ali su njihovi tlocrti gotovo isključivo u obliku slova L, dok je tlocrtni V oblik, kao u Svetom Križu Začretje, jedinstveni slučaj. Iako dvorac nije sagrađen odjednom, već tijekom 18. stoljeća, pa se vide i dvije glavne etape, ipak njegova tlocrtna organizacija i arhitektonska kompozicija pokazuju prostomu cjelovitost i vješto osmišljenu kompoziciju dvorca i neposrednog okoliša. Starijem, sjevernom krilu, koje se pruža u smjeru sjever-jug, dodano je novije krilo zakrenuto u smjeru sjeveroistok-jugozapad, a između njih postavljen je polutoranj koji završava kupolastim krovom. Tlocrtna organizacija dvorca u obje etaže vrlo

Pogled na dio perivoja i sjeverozapadno pročelje dvorca

je jednostavna: uzduž začelnog (zapadnog) pročelja proteže se hodnik iz kojeg se ulazi u prostorije koje se nižu uzduž glavnog pročelja. Dvanaesteroosno starije i osmeroosno

Tlocrt prizemlja dvorca

novije krilo jedinstveno su oblikovanih pročelja. Ritam dvorišnoj fasadi daju polukružni prozori u prizemlju i pravokutni na katu, isti kao i oni na pročelnoj fasadi. Glavno pročelje jednostavno je i kruto. Glavni prostorni akcent je polutoranj kojim je riješeno povezivanje obaju krila dvorca. Prizemni dio polutoranja je kvadratična osnova čija gornja površina služi kao balkon.

U dvorac se ulazi s dvorišne strane, u osi polutoranja. Iz dvoetažnog predvorja nepravilnog oblika, nadsvođeno nizom čeških svodova, uspinje se dvokratko stubište u obliku slova L. Predvorje, kao i cijeli dvorac, danas su znatno pregrađeni zbog raznovrsnih namjena poslije drugog svjetskog rata kao što su kino, osnovna škola, prostor za stanovanje i dr. Do

ulaza u dvorac vodi dvostruka, šezdeset metara duga aleja divljih kestena. Početak aleje obilježava veliki vrtni portal udvojenih stupova različite visine ukrašenih kvadrima dijamantnog oblika. Ulazni portal predstavlja istočnu točku uskog, a dugačkoga mjesnog trga kojemu je nasuprotna zapadna točka ulaz u crkvu Sv. Križa.

Dvorac s gospodarskim objektima, od kojih su se još očuvali barokna jednokatna žitnica i prizemna staja, određuje povijesnu aglomeraciju naselja. Dvorac i crkva u Svetom Križu Začretje predstavljaju arhitektonsku okosnicu, dva kraja trga, uz koju su se okupili i ostali značajni objekti.

Vrijednost i osobitost dvorca u Sv. Križu Začretje bio je njegov perivoj. Nastao je vjerojatno potkraj 18. stoljeća kada je dvorac arhitektonski dovršen i kada su definitivno oblikovane sve fasade. Raskošno oblikovani barokni vrtovi karakteristični su za većinu dvoraca koji su pripadali obitelji Sermage. Perivoj uz dvorac u vrijeme Sermagea zauzimao je samo 0,35 hektara i obuhvaćao samo uski pojas uzduž istočnog i južnog pročelja dvorca. Atraktivnost i arhitektonsko obilježje perivoju daje vrtna terasa ispod polukružne kule. S terase se na dvije strane, padinom

brežuljka, spuštaju stube na nižu razinu perivoja. Terasa i stubišta ograđeni su s vanjske strane balusterima od umjetnog kamena. Balusteri se ponavljaju i na ogradi balkona. Vrtna terasa sa stubama izvedena je mnogo kasnije od dovršena dvorca, vjerojatno nakon 1860. godine, jer se ne vidi na staroj katastarskoj karti.

Po svoj prilici perivoj je dotjeran i proširen za vrijeme Henriete i grofa Ernesta Schlippenbacha. Tada se protezao i u ravnici podno dvorca, a obuhvaćao je i jezero južno od glavnog puta. Poslije 1918. barun Janko Vranyczany-Dobrinović nije više uspijevao održavati perivoj oko jezera i ispod ceste, ali se trudio da barem

Grof Janko Vranyczany-Dobrinovic sa suprugom Franjicom, 1915. godine

oko dvorca sve ostane kao što je bilo. Jedan od glavnih razloga zapuštanja donjeg dijela perivoja bila je tada neasfaltirana glavna cesta Krapina - Zabok koja je, s danas nestalom dvostrukom alejom kestena,

Ulaz u perivoj i prilazna aleja

prolazila tik uz perivoj. Povećanjem prometa i prašine, osobito za vrijeme sajмова i proščenja, donji dio perivoja je pomalo stradavao i nestajao. Još je očuvano nekoliko klupa s lavljim glavama, istih kao i u Oroslavju Gornjem, koje je u perivoj postavio Janko Vranyczany. Sjeverozapadno od dvorca bio je veliki povrtnjak (Gemüsegarten) gdje se uzgajalo povrće, voće i cvijeće za rezanje. Povrće iz vrta baruna Vranyczanya moglo se naći na stolovima vodećih hotela u Zagrebu i u Krapinskim Toplicama. Širom sjeverne Hrvatske, a i izvan nje, bila je poznata paradna konjušnica baruna Janaka Vranyczany-Dobrinovića s brojnim i lijepim domaćim, engleskim i francuskim kočijama i sedlima te brižljivo odabranim i njegovanim konjima za zapregu i jahanje.

Dvorac Zajezda

Barokni dvorac Zajezdu podigla je stara hrvatska plemićka obitelj Patačić sredinom 18. stoljeća kada je napustila svoju srednjovjekovnu utvrdu Milengrad. Zajezda je smještena na brežuljku južnih obronaka Ivanščice, malo ispod Milengrada, u istočnom dijelu Hrvatskog zagorja, sjeveroistočno od Zlatara, između Budinščine i mjesta Zajezda.

Zajezdu je gradio nepoznati štajerski graditelj oko 1740. godine koja stoji u natpisu nad crtežom dvorca u *Statusu familiae Patachich*. Dvorac je arhitektonski vrlo značajan jer predstavlja ranu pojavu otvorenog zrelo-baroknog tipa dvorca u sjevernoj Hrvatskoj. Novost je tlocrt dvorca koji odaje utjecaj austrijske arhitekture. Tri krila dvorca omeđuju dvorište koje s četvrte, zapadne strane zatvara zid. U sredini zida je veliki barokni portal, građen u drugoj polovici 18. stoljeća na kojem je nekada bio grb obitelji Patačić. Tlocrt je jednostavan: uz arkadno rastvoren i češkim svodovima natkrit hodnik na dvorišnim pročeljima nižu se prostori orijentirane prozorskim otvori-

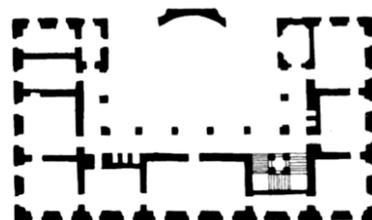
ma na vanjska pročelja. U srednjem krilu, u osovini tlocrta i ulaznog portala, smještena je na prvom katu glavna dvorana. Sobe prizemlja nadsvodene su bačvastim, a na katu koritastim svodovima. Svodovi nose štukaturne ukrase pretežno s florealnom dekoracijom na tjemenu svoda, a uglove krasi školjke ili rokajni motivi.

Vanjska su pročelja dvorca na uglovima ojačana rustikom, a zidne plohe raščlanjene su samo prozorskim otvorima: dvanaest na središnjem, po šest na bočnim i tri na čelnom pročelju. Dvorišna pročelja otvorena su velikim arkadama u obje etaže, i to na pročelnom krilu sa pet arkada, a na bočnim krilima s po dvije arkade.

Na kraju sjevernoga bočnog krila, u širini hodnika i prozorom prema dvorištu, nalazi se dvorska kapela. Tlocrtno je vrlo mala, proteže se dvjema etažama i završava češkim svodom koji se oslanja na ugaone pilastre. S hodnika prvog kata ulazi se na malo, konveksno razgibano pjevalište. Iz krova iznad kapele do četrdesetih godina ovog stoljeća uzdizao se mali jednostavan toranj. U dvorsku kapelu donesen je oltar Sv. Pavla iz crkve Sv. Marka u Zagrebu, uklonjen iz nje pri restauraciji crkve nakon potresa 1880. godine. Danas se taj oltar čuva u Povijesnom muzeju Hrvatske u Zagrebu.

Nekoliko hrastova, žalosni grab i skupina smreka ostaci su malog parkovnog prostora ispred ulaza u dvo-

rac, nastalog potkraj 19. stoljeća. Pravog perivoja u Zajezdi nikada nije bilo. Južno od dvorca bio je veliki vrt, istočno voćnjak, a sjeverno su bili gospodarski objekti s velikim dvorištem u kojem su se mogle naći skupine drveća, ali i cvjetne gredice, poput velikog okruglog cvjetnjaka ispred sjevernog pročelja u dvorac.

Tlocrt lata dvorca Zajezda

Zajezda je bio glavni dvorac obitelji Patačić, staroga hrvatskoga plemićkog roda koji se početkom 16. stoljeća doselio u Hrvatsko zagorje iz Bosne. Najstariji poznati Patačić je Nikola koji se 1536. godine oženio Katarinom Herkffy i po njenom posjedu Milen ili Zajezda uzeo predikat "de Zajezda" koji su Patačići zadržali do svog nestanka. Stvari vlasnici Zajezde postali su Patačići 1555. godine kraljevom darovnicom. Car Maksimilijan II. obnovio je darovnicu 1562. godine, a Rudolf II. potvrdio im je plemstvo 1608. godine. Nikola Patačić imao je dva sina, Petra i Ivana. Petrovo potomstvo izumrlo je u četvrtoj generaciji, a svi daljnji Patačići potječu od Ivana. Obitelj se počela bogatiti za vrijeme Ivanova unuka Stjepana (1576.-1636.) koji je

Ulaz u dvorac i jugozapadno pročelje dvorca

Grafica Eleonora Patačić

obavljao dužnost protonatora kraljevine Slavonije i namjesnika banske časti. Sa ženom Barbarom Beković izgradio je dvorac u Krkancu.

Vjerojatno najpoznatiji Patačić bio je Baltazar II. (1663.-1719.), Stjepanov unuk, dugogodišnji kraljevski savjetnik u Dvorskoj kancelariji u Beču. Car Josip I. postavio ga je 1707. godine za velikog župana virovitičke županije i darovao mu je imanja Vrbovec i Rakovec, koja su nekad posjedovali Zrinski, a ostala su vlasništvo obitelji Patačić do smrti njezina posljednjeg člana. Baltazar je dobio i titulu baruna 1707. godine. Osnovao je društvo vinskih doktora *Pinta*, graditelj je obiteljske kapele u samostanskoj crkvi u Remetincu i pisac ljetopisa od 1687. do 1690. godine koji su kasnije izdali Kukuljević i Laszowski. Njegovim sinovima Aleksandru, Ludoviku i Gabrijelu podijeljeno je 1735. godine grofovstvo. Aleksandar (1697.-1747.) je bio pravnik i vrlo uvažena osoba na kraljevskom dvoru. Autor je poznatog djela *Status familiae Patachich* koje je 1740. godine izdao u Beču u povodu stjecanja grofovske titule. Gabrijel (1698.-1745.) je bio erdeljski biskup i kaločki nadbiskup. Pri diobi imanja nakon očeve smrti pripalo mu je imanje Vidovec i Krkanec. Ludovik (1699.-1766.) je bio veliki župan virovitički, a od 1760. godine i carski savjetnik. Dao

je sagraditi kapelu i oltar Sv. Josipa u crkvi u Zajezdi 1747. godine. Posjedovao je: Zajezdu, Vrbovec, Rakovec, Vinicu, Sv. Iliju, Martijanec, Hrastovljan, Slanje, Preseku i Činkovec.

U obitelji Patačić isticao se u drugoj polovici 18. stoljeća grof Adam (1717.-1784.), kaločki nadbiskup, velikovaradinski biskup, hrvatski leksikograf, pjesnik i prijatelj glazbe. Ostavio je u rukopisu *Dictionarium latino-illyricum et germanicum*. Izdao je 1735. godine opsežnu disertaciju *Croata Carolostadiensis*. U Hrvatskoj je posjedovao imanja Kostel, Lović i Demerje. Adam Patačić je vodio poslanstvo carici Mariji Tereziji 1748. godine zahtijevajući od nje da za bana postavi Karla Batthyanya. Kao izaslanik Hrvatskog sabora pred kraljicom je 1751. godine odlučno zastupao prava kraljevine Hrvatske.

Posljednji muški član obitelji Patačić bio je grof Bartol Patačić, sin Ivana i Eleonore rođ. grof Rindschmaul, a umro je 1817. godine. Potkraj života prodao je Zajezdu i još neka imanja s namjerom da od dijela novca osnuje zakladu za pomoć kmetovima u nevolji. Umro je u Martijancu, a zakopan je u župnoj crkvi u Remetincu kraj Novog Marofa, ispod Greben-grada. Bartol Patačić oženio je rođaku Eleonoru, iz druge grane obitelji, kćerku baruna Franje Patačića i Katarine Keglević. Franjo je graditelj najljepše barokne palače u Varaždinu. Namjeravao je izgraditi i kazalište, ali mu je ponestalo novca. Eleonora Patačić (1770.-1834.) realizirala je muževu ideju o zakladi za pomoć kmetovima. Ona je oporukom 1828. godine ostavila svoja imanja Vidovec, Gušćerovec, Kalnik i dvije kuće u Varaždinu kmetovima na dobrima Vidovec, Gušćerovec, Kalnik i Martijanec s naredbom da im se u slučaju nesreće dodijeli potpora. Upraviteljem zaklade Eleonora je imenovala Antuna pl. Kukuljevića-Sakcinskog kojeg je nakon njegove smrti 1851. godine naslijedio sin Ivan, a zatim je uprava

zaklade povjerena županijskom blagajniku. Imanja iz oporuke prodana su 1860. godine na javnoj dražbi. Vidovec je kupio grof Karlo Erdödy, Kalnik i Gušćerovec Metel Ožević, palaču na Strossmayerovu trgu u Varaždinu kupio je grad, a baroknu palaču koju je gradio Eleonorin otac kupio je trgovac Kirović. Od prodanih nekretnina ustanovljena je zaklada od tadašnjih 70.833 forinti. Od kamata zaklade pomoć su dobili bivši kmetovi grofova Patačića od Zajezde.

Obitelj Patačić posjedovala je brojna dobra u Hrvatskoj i Štajerskoj. Osim već spomenutih posjeda, Patačićima su pripadala dobra Beretinec, Orehovica, Marčinkovo, Demerje, Kaštel, Zleč, Završje, Keleb, Gorica, dio Marije Bistrice, Grana, Maruševac, Budislavec i dr. Patačići su graditelji kapela u crkvama u Zajezdi, Remetincu kraj Novog Marofa, Lepoglavi i Belcu.

Od Bartola Patačića, posljednjega muškog člana obitelji, dvorac Zajezdu je početkom 19. stoljeća kupila plemićka obitelj Kanotay. Udajom Katarine Kanotay, starije kćerke posljednjeg muškog potomka obitelji, za grofa Vilima Oršića, Zajezda postaje imanje grofova Oršić Slavečkih. Od Viktora Oršića Zajezdu je kupio 1872. godine Mirko pl. Halper Sigetski za svoj jedinca Vladimira, oženjenog Julijom rođ. barunicom Vranczy-Dobrinović. Obitelj Halper doselila je sredinom 18. stoljeća iz Mađarske. U 19. stoljeća Halperi su osim Zajezde posjedovali Turnišće i Škarićevo. Od članova obitelji najistaknutiji je bio Vladimirov otac, Mirko Halper, intendant Hrvatskoga narodnog kazališta u Zagrebu.

Dvorac u Zajezdi pripada drugoj spomeničkoj kategoriji. Početkom osamdesetih godina bio je obnovljen, a zatim 1984. godine oštećen potresom, pa je danas prazan.

Mladen Obad Ščitaroci
Preneseno iz knjige: *Dvorci i perivoji Hrvatskog zagorja*

SADAŠNJE STANJE DVORACA

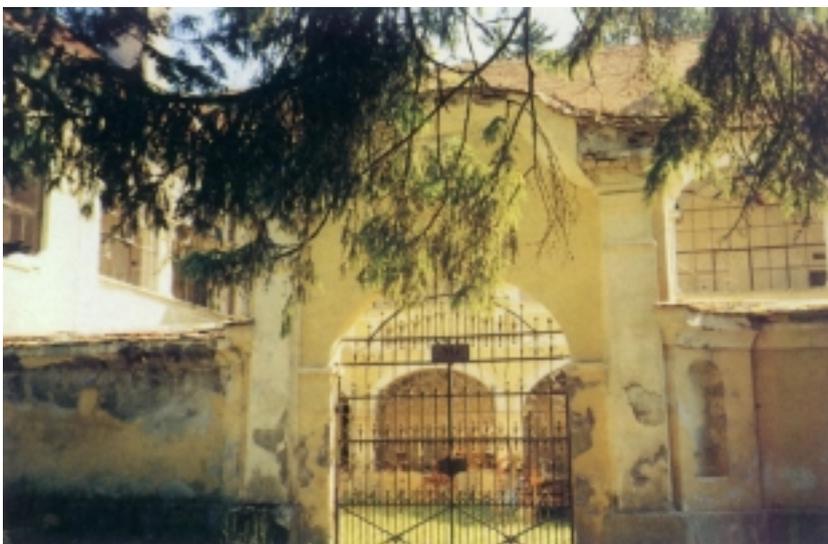
Dvorac u Svetom Križu Začretju djeluje danas prilično zapušteno i oronulo, iako je nedvojbeno, posebno u svom zapadnom dijelu, iskorišten prvenstveno za stambeni smješ-

nička ordinacija, etno-grupa *Zora* i sl. I s unutrašnjeg i s vanjskog pročelja oštećenog vlagom na mnogo mjesta otpada žbuka. Očigledno dvorac u ovom trenutku ima neriješenu

koji je potpuno zapušten i obrastao. Nešto je bolja situacija s parkom koji je dio prostranog trga što ga zatvaraju crkva i dvorac. Tu su staze djelomično uređene i trava podšišana, ali se visoko i lijepo drveće ipak slabo održava.

Sadašnji izgled dvorca u Svetom Križu Začretju

Ulaz u dvorac Zajezda, današnji izgled

taj. U njemu su smješteni i drugi brojni sadržaji sadašnjega općinskog središta s više od dvije i pol tisuće stanovnika, primjerice privatna liječ-

namjenu i nedefinirano vlasništvo, a sadašnji njegovi korisnici ne ulazu u njegovo održavanje. Sličan je slučaj i s perivojem prema jezeru

Dvorac u Zajezdi u posljednje je vrijeme potpuno napušten i prazan, jedino obližnji Zavod za rehabilitaciju Zajezda upotrebljava dio gospodarskih zgrada kao praonicu. Zavod je prije bio smješten u dvorcu, ali je nakon potresa 1985. godine preseljen najprije u montažnu baraku, a potom u čvrsto građenu zgradu na istome mjestu. Dvorac je inače 1992. dodatno oštećen u novom potresu. Saznali smo da je nedavno rađen projekt rekonstrukcije, a da je projekt sanacije konstrukcije napravio zagrebački *Conex*, no sve je dakako zapelo na nedostatku novca koji je bio obećan ali je izostao. Da bi se dvorac potpuno obnovio i stavio u primjerenu funkciju vjerojatno bi najprije trebalo riješiti njegovu buduću namjenu i vlasništvo. Za njegovo sadašnje održavanje Zavod jednostavno nema mogućnosti. Jedino su ojačali prozore daskama kako štitićenici Zavoda ne bi ulazili u dvorac i dodatno ga oštećivali.

Zavod za rehabilitaciju ima 110 stalnih štitićenika lagane mentalne retardacije koje obučava za razna pomoćna zanimanja, poput primjerice pomoćnih kuhara. O tome se brine više od pedeset stalno zaposlenih. Za štitićenike je u blizini uređeno malo igralište za košarku na otvorenom, čime nije narušena okolica dvorca budući da Zajezda nije ni imala neki posebno uređen perivoj. Mora se priznati da se drveće i travnjaci uz dvorac primjereno održavaju.

B. N.